

ŠALČININKŲ VIEŠOSIOS
BIBLIOTEKOS EIŠIŠKIŲ MIESTO FILIALAS

1997 m.

Eišiškių m.

E I Š I Š K Ē S

I R J O I S T O R I J A

I V A D A S

EIŠIŠKĒS - antras pagal gyventojų skaičių miestas Šalčininkų žemėje. Turtinga ir jo istorija. EIŠIŠKĒS yra Baltarusijos pasienyje. Į kaimyninę valstybę ir bėga Eišiškėse besikryžiuojantis plentas, kuris prasideda ties Pirčiupiais. Tai istorinis kelias, kurio dėka EIŠIŠKĒS viduramžiais tapo svarbia gyvenvieta.

Miesto pavadinimas siejamas su istorinio asmens vardu. Bajoras Eišys ar Eikšys 4 (jis-ir vienas legendinio žemaičių kunigaikščio Erdvilo, išvadavusio 1065 m. Šalčininkų žemę iš priklausomybės Kijevo Rusiai- karvedžiu) minimas tiek Lietuvos metraštyje, tiek ir kituose rašytiniuose šaltiniuose. Jie yra negausūs, prieštaringi ir įgalina istorikus tarpusavyje diskutuoti dėl šio miesto įkūrėjo gyvenimo datos ir dėl Eišiškių miestelio užuomazgos. Istorikas R. Batūra teigia, jog stipri aptvarinė pilis Eišiškėse atsirado po 1240 m. niokojančio totorių-mongolų, vadovaujamų Balčijaus, antpuolio į Kijevo Rušios žemes. Tuomet Mindaugas pradėjo stiprinti Lietuvos valstybės pietinių žemių gynybą. Tuo tikslu žemaičių bajorai ir iš kryžiuočių priespaudos pabėgę prūsai sustiprino naujų pilių įgulas. Pradėta statyti didelės aptvarinės pilis, apjuostas galingais pylimais ir plačiais grioviais. Tokias pilis sunkiai galėjo įveikti apgulties ties įrengimų neturintys priešo raiteliai. Be to, aptvarinėse pilyse su turtu galėjo pasislėpti daug žmonių. Tad nuo XIII a. Eišiškių pilis jau galėjo tapti svarbiu atramos punktu pilių grandinėje, kuri juosė lietuvių žemes iš rytų ir pietryčių. Šiai grandinei, gynusiai Vilnių ir lietuvių žemių branduolį, taip pat priklausė Lyda, Krėva, Medininkai, Gardinas, pilis prie Rodūnės (dab. Piliakalnio vietovė) ir kitos.

Eišiškių piliavietė yra daugiau kaip už vieno kilometro nuo miesto bažnyčios, prie plento į Šalčininkus. Ir dabar išpūdingai atrodo šiaurinėje kelio pusėje išlikę griovių ir pylimų likučiai. Jie supa keturkampę didelę aikštę, kurios ilgis net 112 metrų, o plotis-84 metrai. Šiaurvakariniame kampe yra 8 metrų skersmens bokšto pamatai. Manoma, jog čia būta pilies vartų. Piliavietėje yra išlikusių XIX a. pirmosios pusės Peterburgo-Varšuvos optinio telegrafo pastatų liekanų.

Eišiškės-gyvenvietę prie senųjų prekybinių traktų į savo kelių aprašymus buvo įtraukę kryžiuočiai. Eišiškes jie yra kelis kartus žiauriai nuniokoję. Minima ši gyvenvietė ir 1384 m., kai Jogaila buvo priverstas grąžinti Eišiškes jų ankstesniam savininkui Sudimantui.

Sudimantas-ryški XIV a. pabaigos Lietuvos asmenybė. Eišiškes-Sudimanto tėvomija. Eišiškes-ir jo sesers Onos Sudimantaitės tėviškė. Ona po 1370 tapo būsimojo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto žmona ir jo ištikima bendražygė kovoje už valstybės valdovą ir Lietuvos galybę. Mirė Ona Sudimantaitė-Vytautienė 1418 m.

Vytautas dažnai buvojo Eišiškėse. 1394 m., kryžiuočiams nužudžius ir nelaisvę pakliuvusią Sudimantą) žmonos tėviškė atiteko Vytautui. Eišiškių dvaras ir aplinkiniai miškai tapo mėgstama Vytauto poilsio medžioklės vieta. Ne vienas valdovo laiškas buvo parašytas Eišiškėse. Čia buvo parašytas ir laiškas Vokietijos imperatoriui Zigmantui Liuksemburgiešiui apie Lenkijos didikų klastą ir trukdymus Vytauto siekimams padaryti Lietuvą karalyste.

Jau XIV a. pabaigoje prie Eišiškių dvaro išaugo miestelis. Pro jį ėjo ne tik kelias iš Vilniaus į Krokuvą, bet ir kryžiaivosi kiti keliai. Iš Eišiškių taip pat buvo vykstama ir kitas artimesnes gyvenvietes-Lyda, Rodūnę, Merkinę, Valkininkus, Rūdninkus. Eišiškių gyvenvietės svarbą liudija ir ankstyvas bažnyčios pastatymas. Pirmoji katalikų bažnyčia čia iškilo 1389 m., netrukus po Lietuvos krikšto, kai bažnyčios buvo statomos didžiausiuose ir svarbiausiuose miestuose bei gyvenvietėse. Atrodo, jog jau XIV a. pabaigoje Eišiškės buvo ne vien žemdirbių gyvenvietė, bet ir pirklių bei amatininkų miestelis.

Miestelio vystymąsi nutraukė 1654-1687m. karai su Švedija ir Rusija. 1655 m. įsiveržusi rusų caro kariuomenė sudegino Eišiškės. Ugnis prarijo daug pastatų. Nebeliko nė vienos bažnyčios ir teko pamaldoms laikyti pastatyti laikiną pastogę. Miestui atkurti buvo naudojamos įvairios priemonės. 1622 m. seimo nutarimu Eišiškių miestiečiai ketveriems metams buvo atleisti nuo mokesčių. 1678 m. ar kiek vėliau, Žečpospolitos valdovas J. Sobeskis Eišiškėms suteikė Magdeburgo teises, tačiau senasis prekybos centras prie Versekos taip ir neatsitaisė iki pat XVIII a. Iki 1700 m. eišiškiečiai taip ir nesugebėjo pasistatyti tinkamos bažnyčios.

Politiniu atžvilgiu Eišiškės dar tebebuvo svarbi gyvenvietė. Nuo 1696 m. čia rinkosi žemės seimelis.

Dar kartą prieš kariuomenė Eišiškes sunaikino Šiaurės karo metu. 1706 m. švedų kariuomenė sudegino miestelį ir bažnyčią. Po to sekęs badas ir maras į kapus nusinešė daug miesto ir aplinkinių kaimų gyventojų. Miesteliui nieko nebegalėjo padėti ir Magdeburgo teisės. Eišiškių dvaro sodyba per šį karą nenukentėjo.

Eišiškės formavosi kaip daugiatautis miestelis. Ją neat-siejama dalimi nuo seno tapo žydų bendromienė. Ji jau XVIII a. sudarė daugiau kaip pusę Eišiškių gyventojų. Žydai vertėsi ne tik prekyba, amatais, bet ir žemės ūkiu. XVIII a. antrosios pusės inventoriuose pabrėžiamas žydų barzdaskučių, jie buvo du, vaidmuo. Tai buvo ne tik savo amato meistrai, pas kuriuos atvykdavo žmonės ir iš kitų parapijų, bet ir mokiejo gydyti žaizdas, nuleisti kraują ligoniams. 1783 m. visoje parapijoje žydai turėjo 76 namus, kuriuose gyveno 466 žmonės. Miestelyje taip pat gyveno keturios totorių šeimos. Įvairiu laiku buvo įsikurę karaimai. Patiko Eišiškėse ir čigonams. Lietuvos čigonų "karalius" J. Znamerovskis čia gyveno 1780-1802 m. Todėl miestelis buvo vadinamas Lietuvos čigonų sostinė. Būta ir kitų tautybių šeimų, kurių įvairovę papildė rusai, baltarusai, vokiečiai, lenkai.

XVIII a. pabaigoje kiek pasikeitė ir miestelio vaizdas. Prie turgaus aikštės nebeliko bažnytėlės. Šalia aikštės atsirado antras viešbutis, daugiau krautuvių, bravoras. Aikštėje stovėjo medinė rotušė. Iš Rimkūnų gatvės į Naująją gatvę persikėlė žydų sinagoga.

Vienintele katalikų bažnyčia tapo Jurzdikos bažnyčia, kuri buvo perstatyta 1769 m. Prie bažnyčios stovėjo dvi raudonai dažytos kopličios, aukšta varpinė. Buvo du seni špitolės namai, kuriuose gyveno pastogės neturintys žmonės. 1782 m. iškilo didelis špitolės pastatas. XVIII a. pabaigoje klebonas netoli bažnyčios pastatė naują karčemą su bravoru, užėisė sodą, perstatė kitus pastatus.

Miestelio gerovė daugiausia priklausė nuo prekybos. Ketvirtadieniais vykdavo dideli turgūs. Į juos suvažiuodavo keli tūkstančiai žmonių. Prekymečiai, kurie tuomet vykdavo dukart per metus, vykdavo kelias dienas. Į prekymečius atvykdavo pirkliai iš tolimų miestų, susirinkdavo daugiau kaip 15 tūkst. žmonių. Eišiškės ypač garsėjo arklių ir gyvulių mugėmis.

Prie bažnyčios šventoriaus prieš pat 1774 m. buvo pastatytas naujas mokyklos pastatas. Mokytaju nuo 1769 m. buvo žemaitis bajoras K. Dingaila. 1774 m. mokykloje mokėsi 40 vaikų, pusė iš jų buvo iš bajorų šeimų. 1777 m. buvo 60 mokinių, iš jų 45-iš valstiečių ir miestelėnų.

1812 m. Eišiškės apiplėšė prancūzų kareiviai. Po to miestelis ilgai skurdo, negalėjo net sumokėti mokesčių. Gyventojų skaičius nedidėjo. 1820 m. Eišiškėse gyveno maždaug 350 žmonių. Pietinėje miestelio dalyje buvo II valstiečių sodybų ir 52 žydų sodybos. Jurzdikoje be bažnyčios ir klebonijos tebuvo karčema ir 6 valstiečių sodybos.

1833 m. abiejose gyvenvietės dalyse buvo 630 gyventojų. Stovėjo 17 karčemų, 100 gyvenamųjų namų.

1842 m. caro valdžia iš bažnyčios atėmė žemę, kurioje buvo 16 valstiečių ūkių ir dvi karčemos. Begriūvančios bažnyčios

būklė buvo apverktina. 1845 m. padarytas naujos mūrinės bažnyčios projektas. Jo autorius-istorikas T. Narbutas, kuris turėjo ir inžinerinį išsilavinimą. Bazilikos stiliaus bebokštė bažnyčia Eišiškėse 1847-1852 m. buvo sumūryta iš lauko akmenų. Šalia didelio bažnyčios pastato iškilo triaukštė akmeninė varpinė.

Jau XIX a. septintajame dešimtmetyje Eišiškės gerokai išaugo. 1868 m. buvo apie 250 namų ir 1250 gyventojų, veikė 15 karčemų, 37 krautuvės, kelios odų dirbtuvės, malūnas, spirito varykla ir alaus darykla. Eišiškėse vyko didžiausi pietryčių Lietuvoje prekymečiai, toli garsėjo čia pagaminti vežimai, miestelis prie Versekos tapo tikru miestu.

Didelis gaisras kilo 1888 m. Miesto centrinėje dalyje sudegė net 24 parduotuvės su prekėmis. Labiausiai ugnis Eišiškės sunaikino 1895 m. Nelaimės metu supleškėjo ne tik 204 namai, bet ir sudegė 12 žmonių.

XIX a. pabaigoje, sparčiai vystantis prekybiams-piniginiams santykiams ir p rinkai, buvo palankios sąlygos miestui augti. Todėl po gaisrų Eišiškės gana greitai atsistatydavo. 1897 m. gyveno net 3196 gyventojai, iš kurių 2376 buvo žydai. Eišiškės tapo svarbių žydų kultūros centru Lietuvoje.

Vėliau miestas pradėjo menkėti. Šį reiškinį lėmė ta aplinkybė, jog Eišiškės liko nuošalyje nuo geležinkelio linijų.

Po gaisrų labiau pasikeitė Eišiškių išvaizda. Vietoje sudegusių medinių namelių buvo statomi didesni ir gražesni namai. Atsirado daug mūrinių pastatų, kurių daugiausia iškilo prie turgaus aikštės ir Vilniaus gatvėje.

Nors iki Pirmojo pasaulinio karo Eišiškėse dar buvo intensyviai prekiauta, bet miesto reikšmė sumažėjo. Labai sumenko prekyba arklių ir galvijų mugėse. 1903 m. užsidarė smulkaus kredito įstaiga. 1907 m. į Benekainis buvo iškelta teismo įstaiga. Eišiškės vis labiau virto eilinių valsčiaus centru.

Lenkijos okupacijos metais (1902-1939) Eišiškės toliau buvo valsčiaus centras. Miesto prekybinė reikšmė Vilniaus krašte vėl padidėjo. Eišiškės tebegarsėjo prekymečiais. Į Eišiškės pirkti maisto produktų atvykdavo vilniečiai. Todėl Eišiškės buvo vadinamos "Vilniaus priemiesčiu". Prekyba lengvino 1928-1930 m. rekonstruoti keliai į Vilnių, Varėną, Lenkijos gilumą. Pagyvėjo senasis kelias iš Vilniaus į Krokuvą. Todėl mieste iškilo keli mūriniai pastatai. Atsirado nauja gatvelė, sujungusi Rimkūnų ir Rodūnės gatvės. Atstatytoje Šėpitolėje 1939 m. atidaryta 27 vietų ligoninė. Veikė nepilna vidurinė mokykla. Ji apgriuvusios neveikiančios cerkvės (po Pirmojo pasaulinio karo beveik nebeliko pravoslavų) vietoje buvo pastatyta 1939 metais. Mokykloje buvo dėstoma lenkų kalba. Eišiškių lietuviai per dvidešimt metų buvo beveik sulenkinti. Lietuviška savimonė tebesilaikė tuose kaimuose, kuriuose veikė "Ryto" draugijos mokyklos ir skaityklos, atsirasdavo entuziastų, mokiusių vaikų lietuviškai.

1921 m. Eišiškėse gyveno 2382 žmonės. Iš jų-772 katalikų tikėjimo, 19 mahometonų, kiti-žydų.

1939 m. rugsėjo mėn. Eišiškės užėmė Raudonoji armija, bet netrukus Eišiškės buvo grąžintos Lietuvos Respublikai.

Antrasis pasaulinis karas atnesė į Eišiškes daug tragedijų. 1940-1941 m. į kalėjimus ir tremtį pateko nemažai eišiškiečių, kurių dalis žuvo. Tačiau žodžiais sunku apsaityti žydų žudynes, kurias įvykdė hitlerininkai 1942 m. rugsėjo mėn. ~~Už~~ Dviejose vietose prie Eišiškių buvo sušaudyta 3,5 tūkst. žydų. Genocido aukomis tapo didžioji dalis žydų tautybės vyrų, vaikų, moterų, senelių. Čia taip pat nužudyta nemažai žydų iš kitų vietovių. Žudynių aukos buvo palaidotos negiliase duobėse. Todėl vėliau žemė čia ėmė "kilti", tarsi primindama kraupų nusikaltimą. Ėmė pampti ir vėliau užpiltas cemento sluoksnis, teko lieti dar vieną.

Niūriai atrodė Eišiškės karo metais. Žydų gyvenamieji namai juodavo išdaužytų langų ~~kiaurymėmis~~ kiaurymėmis. 1942 m. pietinėje dalyje tebuvo vos 1,6 tūkst. gyventojų. Dar 345 žmonės gyveno Jurzdikoje. Užimtame mokyklos pastate hitlerininkai įsirengė komendantūra, apjuosė vielų užtvaramis ir bunkeriais. Pamokos vyko privačiose patalpose, bet daugeliui moksleivių vienus mokslo metus teko praleisti. ~~Ė~~ Apmirė ir prekyba.

Hitlerinės okupacijos metu Eišiškėse buvo 10 gatvių: Turgaus, Vilniaus, Vasario 16-osios, Malūno, Birutės (buvusi Rimkūnų), Ugniagesių, Gedemino, Savanorių, J. Basanavičiaus.

Po karo Eišiškės kelerius metus buvo Trakų apskrities valsčiaus centru. Nuo 1950 m. birželio 20 d.-nedidelio rajono, kuriam priklausė 20 apylinkių, centras. Jo teritorijoje buvo ir kai kurios dabartinių Trakų ir Varėnos rajonų vietovės.

Kuri laiką po karo Eišiškėse mažai statyta, nes daugiau sia buvo remontuojami ir pritaikomi butams, įmonėms ir įstaigoms senieji pastatai, ^{stovėję} buvusiuose žydų kvartaluose.

Pradėjo veikti kepykla, lentpjūvė, stalių dirbtuvė, malūnas. Pastatyta tik pieninė (1946 m. Jurzdikoje). 1949 m. atstatytas ir mokyklos pastatas. Į jį persikėlė vidurinė mokykla. 1957 m. prie mokyklos pastato iškilo priestatas.

Turgavietė buvo įrengta Jurzdikoje. Senosios turgaus aikštės dalį, išardžius akmeninį grindinį, užėmė skveras, statomi pastatai. 6-ojo dešimtmečio viduryje prasideda intensyvioji statybos, kurios truko iki 1972 m., kai rajono centras buvo perkeltas iš Eišiškių į Šalčininkus.

Buvusioje turgaus aikštėje 1961 m. pastatyta dviaukštė universalinė parduotuvė, 1963 m. iškilo dviaukščiai pašto ir buitinio gyventojų aptarnavimo įmonės pastatai. Netoliese perstatytos dvi sinagogos. Viename iš jų buvo įrengta sporto salė, antrame-kino teatras. Trečioji sinagoga buvo nugriauta. Keli didesni pastatai iškilo ir Vilniaus gatvėje. Iki 1972 m. buvo išasfaltuotos svarbiausios gatvės.

Gyventojams įdarbinti buvo pastatytos kelios įmonės-Vilniaus odinės galanterijos fabriko ir Vilniaus siuvimo kombinato cechai. 1968 m. pradėjo veikti limonado cechas. Išsiplėtė tarpūkinės statybos įmonė.

Gyventojų skaičius labiau didėjo tik per pirmuosius dvidešimt metų. 1959 m. Eišiškėse buvo 2532 gyventojai, 1974 m.-3,6 tūkst. Vėliau miestas, tapęs tik apilinkės centru, nebeaugo. Eišiškėse gyveno tik 3,8 tūkst. žmonių. Pastaraisiais metais daugiausia plėtojosi individualių namų statyba. Iškilo keli daugiabučiai gyvenamieji pastatai, dar viena vidurinė mokykla (1983), sportinio sveikatingumo kompleksas Jurzdikoje.

Literatūros sąrašas

1. Buchaveckas S. Šalčios žemė. - V. 1992 . P. 192-207.
2. Šapoka A. Vytautas Didysis. - V. 1988. - P. 98, 213.
3. Tarybų Lietuvos enciklopedija. - V. 1987. - P. 178.
4. Tarybų Lietuvos enciklopedija, I t. - V. 1985. - P. 493.
5. Krašto žemėlapis. - V. 1980-10. - P. 46.
6. Daudirdaitė-Sruogienė V. Lietuvos istorija. - V. 1990. - P. 100.